

קורס: מאדינה ועמארה: ארכיון אדריכלות ערבית
הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון
בתמיכת החממה החברתית בטכניון
סמסטר: אביב 2019

مساق: أرشيف العمارة والمدينة العربيّة

كلية الهندسة المعماريّة وتخطيط المدن، التّخنيون

بدعم الدّفيئة الاجتماعيّة في التّخنيون

الفصل الأكاديمي: ربيع 2019

הרצאה והנחיה	אדר' רות ליברטי-שלו
תרגול ועריכה	אדר' שאדן חאמד אדר' ג'וד ג'באלי
محاضرة وإرشاد	المهندسة المعماريّة روت ليبرتي-شاليف
مساعدة تدريس وتحرير المواد	المهندسة المعماريّة شادن حامد المهندسة المعماريّة جود جبالي
עבודה	"רחוב הנזירות, שפרעם"
סטודנטים/יות	רים מוסטפא, פאיזה ח'ורי
תרגום לערבית	דאר לילא הוצאה לאור
وظيفة	"شارع الراهبات, شفاعمرو"
طلاب/طالبات	ريم مصطفى، فايزة خوري
ترجمة للعربية	دار ليلي للنشر والترجمة

شارع الراهبات, شفاعمرو - רחוב הנזירות, שפרעם

ريم مصطفى, فايژه خوري // רים מוסטפא , פאיזה ח'ורי

مساق: أرشيف العمارة والمدينة العربية
קורס: ארכיון אדריכלות ערבית: מאדינה ועמארה

2018-2019

תוכן עניינים

2	תוכן עניינים
3	תקציר
4	סוגיה ושאלת מחקר
5	סקירה היסטורית
6	הקדמה
6	לפני השלטון העות'מני
8	השלטון העות'מני והשפעותיו
9	תום השלטון העות'מני ועד היום
10	סקירה אדריכלית
11	הרקמה הכללית
12	המרחב הציבורי
13	טיפולוגיה מבנית וסממנים אדריכליים
18	מעמד ואדריכלות
19	מעמד ואדריכלות
20	סיכום
21	בבליוגרפיה

תקציר

העבודה בוחנת את רחוב הנזירות בעיר שפרעם, שפעם היה תוסס והיווה שוק שהביא לשגשוג כלכלי לעיר. בהסתמכות על אסיפת חומר היסטורי וסקירתו, אנו בוחנות נושאים אדריכליים של תקופות ששהו בארץ וכלכלת התקופות והשפעתם על השוק, על ידי בחינת חומרים אקדמיים אשר חקרו את נושאים האלו באותן תקופות. בנוסף, העבודה נעשת על ידי למידת חוקים חברתיים וסימניהם ברחוב, אם זה בביקורים שנעשו בשטח ושיחות עם דיירים ובעלי עניין ברחוב. כמו כן ההבנה של משטר התקופות השונות וחיקתם של חוקים שונים אשר השפיעו על היבטים שונים וגרמו לשינויים במושגים כמו 'בעלות', 'הון/רכוש', 'משרה' הצטברו לדיון. חומרים אקדמיים אשר התמקדו בשפרעם באופן ספציפי, כגון: עבודת הדוקטורט של עבר בדראן, תרמה בהבנה אדריכלית וטיפולוגית מעמיקה לצד מאמרים שסקרו את העניין בכלל כגון: "הבית הערבי" של רון פוקס

סוגיה ושאלת מחקר

שימש רחוב הנזירות לשנים רבות, בעיקר למגורים ולמסחר לצד מבני הדת, הממשל והציבור שסובבו אותו או התקיימו בו, אלו פרוגמות עירוניות שגם הן תרמו בגיבוש זהותו המרחבית של רחוב הנזירות. לצד הספרות, חומרים גרפיים ותמונות שנאספו על הרחוב בפרט, גם הזיהויים הפיזיים בשטח הובילו אותנו לשאול שאלות הקשורות במעמד חברתי וכלכלי של משתמשי רחוב כזה, בין אם הם דיירים ובין אם הם סוחרים, בעיר מסורתית כמו שפרעם לכדי שאלת המחקר "כיצד מתבטא מעמד החברתי והכלכלי של דיירים/ סוחרים בשוק בעיר מסורתית?" דרך שאלה זו העבודה מסתכלת על הרחוב ומנסה להבין את מהות הרחוב ותרומתו בהתפתחות העיר.

01

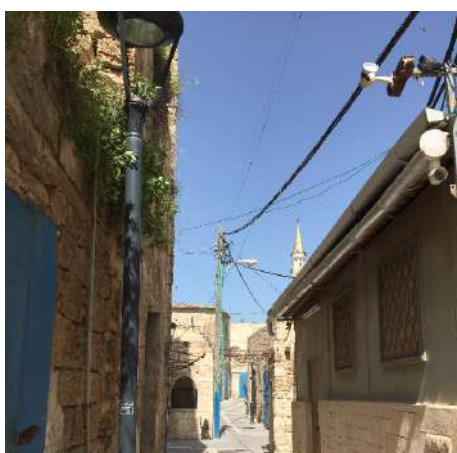
סקירה היסטורית

הקדמה
לפני השלטון העות'מני
השלטון העות'מני והשפעותיו
תום השלטון העות'מני ועד היום

הקדמה

מבצר דאהר אל עומר, דף הפייסבוק של שפרעם, 2013

חלק מרחוב הנזירות, צילום רים מוסטפא, 2019

העיר שפרעם בגליל התחתון היא העיר הערבית השנייה בגודלה במדינת ישראל, ומתגוררים בה כיום מוסלמים, נוצריים ודרוזים. בעבר התגוררו בעיר יהודים לאורך שלוש תקופות שונות, התקופה הרומאית כאשר עבר הסנהדרין לישוב, התקופה הממלוכית ומהמאה ה-19 עד תחילת המאה ה-20 (עראף שוקרי, עמ' 593 - 597). כמו רוב הכפרים המסורתיים שהתפתחות שלהם מתהווה בגלעין אחד וברור, גם שפרעם התפתחותה מתאפיינת בגלעין מסורתי ברור. מיקומו של בית הכנסת אשר שוכן כיום בגלעין העיר נחשב לאחד ההוכחות להתיישבות ראשונית והפתחות העיר מהגלעין, אכן הוא נבנה בגרסתו החדשה באמצע המאה ה-19 (כרכבי וליד, 2010), אולם לפי המקורות, בית הכנסת נהרס ונבנה מחדש כמה פעמים באותו מקום והוקם לראשונה על שרידי הסנהדרין¹ ששכן באזור לפני הספירה. לאורך התקופות וההתיישבויות שחלו בארץ, ניתן לראות שבעיר שפרעם, אנשים בנו והתגוררו בגלעין שנקרא כיום העיר העתיקה, והישוב קיבל משמעות יחד עם בניית המבצר הצלבני שנקרא בהמשך מבצר דאהר אל עומר, אשר העניק ליישוב את הביטחון להתפתח ולהתהוות. רחוב הנזירות שדרכו אנו בוחנים את שאלת המחקר, ממוקם בגלעין הכפר, בעיר העתיקה, מוקף ומכיל את סממניהן של התקופות ההיסטוריות שרווחו בעיר שפרעם, בהדגש על התקופה העות'מאנית שהתרומה שלה בהתהוותו וזהותו הארכיטקטונית של הרחוב הינה הבולטת ביותר מבין כל התקופות.

1 הסנהדרין: מילה יוונית פירושה מועצה, או מקום מפגש. בתי משפט ומועצות נקראו סנהדרין באותה תקופה בקרבת אנשי דת יהודים (עראף שוקרי, עמ' 593).

לפני השלטון העות'מני

כפי שנזכר בפרק הקודם, הממצאים מעידים על התיישבות בעיר מלפני הספירה. במשך ציר הזמן, לפי מסמכים וממצאים של רשות העתיקות, התקופה הביזנטית בשפרעם מזוהה על ידי מערות הקבורה אשר התגלו בעיר ואלו מעידות על התיישבות של משפחות יהודיות אשר התנצרו בהמשך (לפי הכתוביות על פתחי המערות). בנוסף למערות הקבורה הביזנטיים שגילו אותן מדרום לעיר, כנסיית "מאר פוקא", אשר הוקמה על גבי שרידי עמודים ביזנטיים (וילנאי זאב, 1962) על ידי נזירות נצרת¹ כשהגיעו לארץ בשנת 1822. בקונטקסט של התקופה הצלבנית בשפרעם, הצלבנים הקימו את המצודה הידועה כיום כמצודת אל-דאהר עומר, הממוקמת בקצה המערבי של הרחוב, כאשר שפרעם משתרעת על שבע גבעות והמצודה ממוקמת על הגבעה הגבוהה ביותר. ניתן להבין

1 נזירות נצרת עמותה שהוקמה באירופה על ידי אחת הנזירות בשנת 1822 והתפשטה ברחביה, הגיעו לארץ הלבנט והקימו מנזרים ברחביה. (מתוך האתר של בית ספר נזירות נצרת, שפרעם)

את המשמעות החשובה של המצודה בעיצוב רוח העיר והתפתחותה בכלל, ובהמשך בהתפתחות רחוב הנזירות בפרט. באותה תקופה הגאוגרף המוסלמי יאקות אל חמאוו² כותב על שפרעם ומתאר אותה ככפר גדול, ומזכיר שסלאח אל-דין שהיה בשפרעם לתקופה בכדי להילחם בצלבנים בעכו.

תמונה של מערות הקבורה, מתוך ארכיון המדינה

2 'יאקות אל חמאוו' גאוגרף וביוגרף מוסלמי שהתפרסם במאה ה-13. מפורסם בשל ספרו "מועגים אל בילאד" המתאר את אותה תקופה באופן מקיף. כותב על העיר שפרעם בפרק השלישי, עמוד 353

השלטון העות'מני והשפעותיו

בתחילת המאה ה-14 מתחיל השלטון של האימפריה העות'מנית בארץ ונמשך כ-400 שנה. ניתן לראות את ההשפעה של השלטון העות'מני בעיצוב המרקם הפיזי והמבנה הסוציו-אקונומי של העיר ושל הרחוב שאנו בוחנות. באותה תקופה ולפי פירמידת הארגון והמנהל העות'מני, שפרעם הייתה נפה (ناحية, נאחיה)¹ הקשורה למחוז (سنجق, סנג'ק)² עכו. בנפת שפרעם היה מודיר³ וישב בסאראיא (מצודת דאהר אל-עומר), השתייכו לנפה 25 כפרים סמוכים. במאה ה-18, מתחיל השלטון של דאהר אל-עומר בגליל, ועלייתו לשלטון אפשר לבואם של משפחות נוצריות קתוליות עמידות לשפרעם שיש בבעלותיהן אדמות רבות, דבר שנחשב למגבלה במדינה איסלמית בגלל חוק הגזייה⁴.

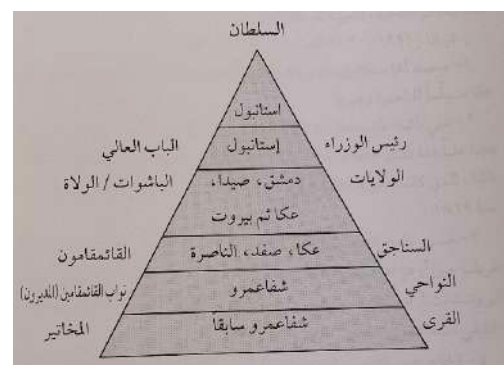
נקודה זו הוכיחה את החותם ששלטונו של דאהר אל-עומר השאיר גם לאחר תום תקופת שלטונו עם הקמת השוק בעיר על ידי אחת המשפחות האלו בהמשך. בנוסף לאוכלוסייה ומעמדה שהשתנה בתקופה הזו, שלטונו של דאהר אל-עומר, הביא לשינוי במצב הביטחוני לאזור הגליל עם ביצור מצודות, אחת מהן הייתה מצודת שפרעם המפורסמת והנקראת על שמו של דאהר אל-עומר. בנו עות'מאן שלט בשפרעם, והוא זה שהקים את המצודה על שרידי המצודה הצלבנית שהייתה קודם ונזכרה בפרק הקודם:

"The town has a large fortress on the south, well-built with crenellated battlement and containing stalls for 400 horses This fortress is said to have been built by Othman, son of the famous Daher el Omar, about 1761, and does not appear to be older"

מתוך הסקר הבריטי לארץ פלסטין, 1878 (נלקח מאתר BibleWalks)

1878, PEF

ד"ר שוקרי עראף, ? . תיאור שפרעם בפירמידת הארגון כנפה

בשנת 1858 האימפריה העות'מנית עברה שינוי משמעותי במובן הכלכלי עם חקיקת חוק הקרקעות⁵, המתבטא בהכנסות הקרקע עצמה, הקשורה למיסויים וגבייה, דבר שעודד מעבר קרקעות חקלאיות מידי איכרים לידי נכבדים עשירים (פוקס רון, 1989), נקודה זו השפיעה בהמשך באופן משמעותי על השגשוג של הרחוב ומעמדם של תושבי הרחוב במיוחד עם הקמת השוק בסוף המאה ב-19. לאחר כמה שנים המרחב הציבורי של הרחוב מתחיל לקבל יותר משמעות עם הקמת מנזר וכנסיית אחיות נצרת, שהגיעו לארץ ובהמשך הן הקימו מרפאה שהעניקה שירותים בריאותיים חינוכיים לתושבים, ואת בית הספר הראשון, כהערכה למעשיהן ויחסיהן של הנזירות עם התושבים נקרא הרחוב בהמשך בשמן, רחוב הנזירות. לפי הסקר הבריטי לארץ פלסטין, מוזכר ששפרעם הכילה שווקים קטנים, אולם ההפניה הכלכלית החשובה הייתה עם הקמת השוק על ידי משפחת כרכבי בסוף המאה

- 1 נאחיה (ناحية) חלוקה מנהלית בשלטון העות'מני שפירושו תת מחוז, נפה
- 2 סנג'ק (سنجق) חלוקה מנהלית בשלטון העות'מני שפירושו מחוז
- 3 מודיר (المدير) מנהל הנפה, והאחראי על הכפרים שהשתייכו לנפה
- 4 גזייה (الجزية) מס ששילמו תושבי במדינה האסלמית שאינם מוסלמים לשליט המוסלמי תמורת ביטחון
- 5 חוק הקרקעות 1858 שינוי הגדרות משפטיות כזכויות קניין, הגדרות בעלות וסיווג אדמה, הגבירה האימפריה העות'מאנית את שליטתה בקרקעות ולמעשה בכלכלה.

ה - 19 ברחוב הנזירות. משפחת כרכבי היא משפחה עשירה ויש בבעלותה אדמות המשתרעות על שטח גדול בכל רחבי הארץ, הם הגיעו מלבנון בתקופת שלטונו של דאהר אל-עומר (שוקרי עראף, עמוד 423). הם בנו את השוק המתאפיין בבנייה מסורתית מאבן בזלת, ולרוב החנויות קומה או שתיים ששימשו כמגורים. השוק נודע בעיקר בבתי הקפה ובתי מלאכה כגון: סנדלריות, שוק דגן, מתקני פרימוסים, בגדים ובדים ועוד (המידע מסתמך על סיור בשטח ושלטים מטעם עיריית שפרעם). השוק הביא לשגשוג כלכלי בשפרעם והפך אותה למוקד בשביל הכפרים הסמוכים, דבר שגרם לשפרעם להיות עיר בשנת 1910, וראש העיר הראשון היה דאוד תלחמי.

תום השלטון העות'מני ועד היום

תום השלטון העות'מני בארץ בשנת 1917 ותחילת המנדט הבריטי הביא להחלפת הסדר הבירוקרטי והמנהלי. כך שהמודיר שישב בסאראיא וניהל את ענייני העיר עזב באותה שנה וישב במקומו מושל בריטי. השוק אשר הוקם בתקופת השלטון העות'מני ברחוב הנזירות המשיך לפעול כרחוב מסחרי, אולם השינוי בממשל הוסיף לרחוב ערך נוסף כך שבתי הקפה באותה תקופה היוו במה לכינוס ובכך למרחב פוליטי שנרחיב עליו בהמשך (לפי ראיון שנערך עם פרופ' פריד נחיל). הרחוב ספג דעות פוליטיות והתארגנויות שונות למיניהן הקשורות לאירועים המייחדים את אותה תקופה, כגון: הצהרת בלפור, המרד הערבי הגדול ועוד. העיר נכבשה בקרב דקל ב 1948, בסימון תחילת שלטון חדש, והקמת ארץ ישראל. בשנת 1969 הוקם בניין העיריה ממול לכניסה של רחוב הנזירות. השוק המשיך לפעול לכמה שנים עד נטישתו (לפי ראיון שנערך עם אחד מבעלי בתי המלאכה ברחוב, מר ברהום). כיום כאשר מסיירים ברחוב ניתן לראות את נסיונות העירייה בשימור ושיקום הרחוב, על ידי שיפוץ חזיתות החנויות והצבת שילוט המסביר על החנות או על הבית שמעל ומפות דרכים לאורחים.

02

סקירה אדריכלית

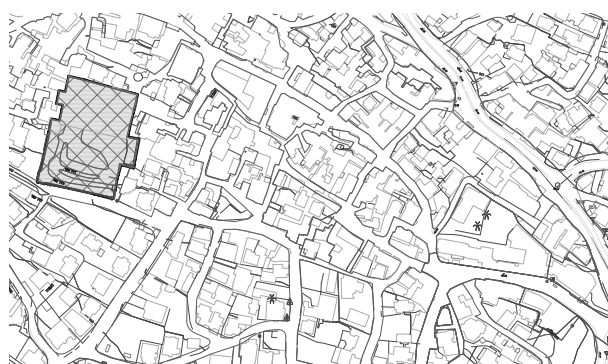
הרקמה הכללית
המרחב הציבורי
טיפולוגיה מבנית וסממנים אדריכליים

הרקמה הכללית

במבט כללי לתכנית של העיר שפרעם, למרות גודלה היום והתפתחותה, בולטת לנו בעין את העיר העתיקה מכמה סיבות, המסיביות של המצודה הממוקמת בעיר העתיקה, מערכת הסמטאות הצרות שהתפתחה מסביב למצודה ומבני הציבור בין אם הם מבני דת, בתי ספר וכו'. אלמנטים אלו השפיעו באופן מהותי על עיצובה של הרקמה הכללית של רחוב הנזירות ותפיסתו כרחוב מסורתי עתיק (ראו את הסכמה בהמשך). לצד זיהוי נוכחותה של המצודה במפות קדומות שנערכו על ידי הבריטים בתקופת השלטון העות'מני, הזיהוי הזה מתגבש לכדי רקמה רחבה יותר. כפי שרואים במפה בריטית אשר נערכה בשנת 1924, יחסי הבינוי עם מערכת הדרכים מסמנים להתרחשות מעבר למערך דרכים. בהסתכלות על תחילת הרחוב שלנו, מצליחים להבין בתכניות של אותה תקופה דרכים שנשללו מתחת לבינוי, או כפי שנקרא סיבאט (سباط قنطرة)¹, טיפוס בנייה ייחודי שרואים אותו בשווקים הגדולים של ערים מסורתיות, והיה לו חלק אינטגרלי בגיבוש הרקמה הבנויה של האזור.

מפה בריטית של שפרעם, 1924

תכנית של האיזור העתיק בשפרעם, 2019

תכנית של הרחוב והסביבה שלו עם תיאור של הפרוגרמות השונות באיזור

¹ הסיבאט הוא טיפוס בנייה מעל הרחוב מעין גשר בנוי עליו חדר

המרחב הציבורי

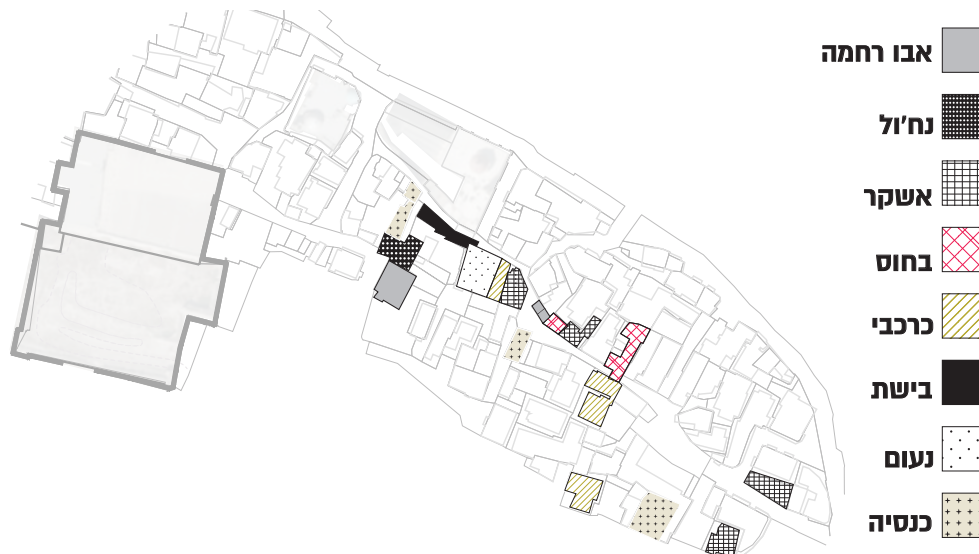
צדו המערבי של הרחוב נקרא "באב אלחואסל" שפירושו שער החנויות, ובו היו שלושת החנויות הגדולות של משפחת ח'וריה ושימש כרחבת התכנסות בחגים, כאשר צדו המזרחי נקרא "באב אלדיר" שפירושו שער הנזירות, וזו הייתה הרחבה הסמוכה לבית הנזירות שנחשבה לרחבה המרכזית בגלל גודלה ומיקומה במרכז העיר באותו עת, ובגלל סמכותה לבית ספר ומרפאת הנזירות היא קיבלה ערך ניכר בעיר.

יחסים חברתיים בין משתמשי הרחוב התבטאו לא רק בחזית וההתצמדות בין הבתים, אלא גם באירועים חברתיים שקיבלו ביטוי במרחב הציבורי, דוגמא לכך כפי שמתאר ד"ר שוקרי עראף בספרו, בית משפחת תאופיק אבו רחמה, שנהגו השכנים לחגוג ברחבה שלו את החתונות שלהם.

חוקים וזכויות הנוגעים במרחב הציבורי בתקופת השלטון העות'מני, כמו זכות הדרך, אור ואוויר, הכריחו את הדייר לדאוג לסמטאות בעת בניית ביתו (שוקרי עראף, 2011), בעקבות כך בשביל להתרחב בבינוי נוצרה תופעת הסיבאט בערים מסורתיות. קיימים היום שלושה סיבאטים באיזור העיר העתיקה בשפרעם, כאשר העבודה הזאת בוחנת שניים מהם, סיבאט משפחת בחות' וסיבאט משפחת נח'ול אשר נמצאים ברחוב או מובילים אליו, ומדגישים את הכניסות העיקריות מהסמטאות אל השוק. מהראיון עם פרופ' פריד נח'ול, נכדו של מנסור נח'ול אשר בנה את סיבאט נח'ול, עולה כי בנוסף לכיבוד הזכויות שנזכרו, תופעת הסיבאט גיבשה זהותו של המרחב הציבורי ברחוב הנזירות, סיבאט משפחת נח'ול אשר נשען אל אחד מבתי הקפה הנמצאים ברחוב, פרופ' נח'ול מתאר כי מבקרי בית הקפה הזה ישבו מתחת לסיבאט והחליפו חדשות, התייעצו בענייניהם וסקרו את הבעיות שלהם, במיוחד מה שקשור לממשלה התורכית, ואז הם מהרו להציג את העדכונים והחדשות בפני ה'מודיר התורכי' שישב במצודת הסראייה שנמצאת בסמיכות לשוק. לצד זה, העובדה שבית נח'ול יצג את הקונסוליה הצרפתית כפי שהשילוט מטעם העירייה מציג על חזית הבית וכפי שמתואר בספרו של ד"ר שוקרי עראף, הסיבאט של משפחת נח'ול היווה גג בטוח לדיונים פוליטיים והתארגנויות, כך מהראיון עם פרופ' פריד נח'ול עולה כי בתקופת המנדט הבריטי מתחת לסיבאט, סבא שלו, מנסור נח'ול ארגן את המהומות הראשונות נגד הצהרת בלפור.

בתקופות שגשוג העיר, הרחוב משך משפחות אמידות בעיקר מלבנון (עראף שוקרי, עמוד 423) אשר קנו אדמות ובנו בתים לצד בתי מלאכה, כמו משפחת כרכבי ומשפחת אשקר, שנודעו בכמות האדמות שרכשו. הממשק של הבתים עם המרחב הציבורי גרם לגיבוש זהות חברתית ופוליטית והתהוות השוק כמרחב "פרלמנטרי" לצד זהותו הכלכלית שהתאפיינה בבתי מלאכה שונים שנועדו לכל מיני מסחר, סחר חליפין, קנייה ומכירה.

מיפוי של המשפחות ברחוב הנזירות על גבי התכנית של הרחוב. (המיפוי נעשה בעזרת סקר השימור של האדריכל וליד כרכבי, סיור בשטח וספרו של ד"ר שוקרי עראף)

טיפולוגיה מבנית וסממנים אדריכלית

בהסתמכות על סקר השימור שנערך לאזור העיר העתיקה על ידי האדריכל וליד כרכבי ומהזיהוי שלנו בשטח ניתן להגיד שחלק ניכר מהבניינים השתמרו קרוב למצבם המקורי. בדומה לרוב הבנייה המסורתית בכפרים וביישובים הערבים בארץ בתקופת השלטון העות'מני, בנייני רחוב הנזירות ברובם בנויים מאבן כורכר, קירות דו פנים. הבינוי ברחוב מתאפיין כבינוי נמוך יחסית שנע בין קומה עד שלוש קומות. קומות הקרקע ברובן שימשו למסחר, ומעל היו קומות המגורים, חזית הרחוב מתאפיינת בפתחיה המסורתיים כמו "תאקה"¹, חלונות מעוטרים בנוסף לתוספות קונסטרוקטיביים להתרחבות עתידית בבינוי. החללים מתאפיינים בגובה התקרה ובטכנולוגיית הקמרונות המצול-בית לרוב או החבית, כאשר הקומה האחרונה נבנתה מאבן ותקרות עץ. בית החלל המרכזי, בית הליואן, בתים עם חוץ² וחצר פנימית הינן הטיפולוגיות המבניות שמייחדות את חללי המגורים ברחוב הנזירות. הבתים של השכנים נצמדו זה לזה וייצרו קומפלקסים המכילים עושר של טיפולוגיות (בדראן עבד, 2008).

מתוך עבודת המחקר של ד"ר עבד בדראן, 2018

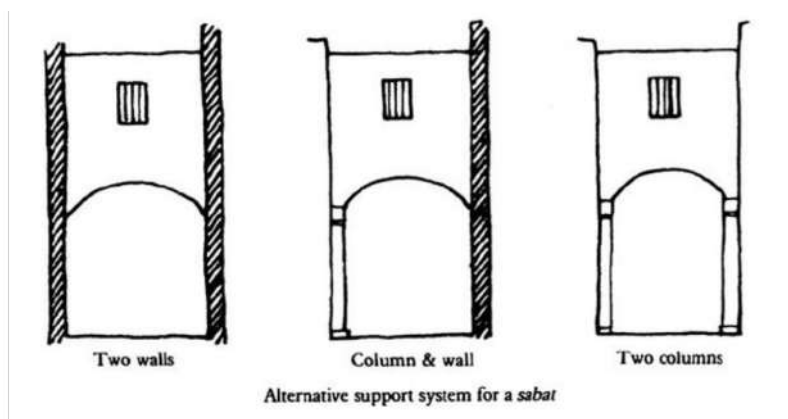
בית משפחת אשקר, מתוך עבודת המחקר של ד"ר עבד בדראן, 2018

1 תאקה (طاقة) פתח קטן בחזית בשביל אוורור החלל.

2 חוץ (حوش) הוא חצר פנימית היא אזור מגודר ולעיתים קרובות שטח המוקף במבנה ופתוח אל השמים

הסיבאט

תופעת הסיבאט הינה ניכרת באזור העתיק של ערים מסורתיות, חדר נוסף של בית הממשיך מעל הרחוב ונצמד על הקיר של הבית ממול, או על עמוד (חכים בסיס, 1989) ולפעמים על כתף (בליטת אבן מהקיר המשמשת כעמוד). כפי שנזכר בפרקים קודמים, הסיבאט נחשב למענה לכמה צרכים וזכויות, כמו זכות הדרך, במיוחד בשווקים אשר כמות האנשים שעוברים בדרך גדולה יותר מהכמות ברחוב רגיל, ובאותו זמן הדיירים צריכים להתרחב בבינוי, נוסף על זה זכויות אוויר, אור וצל, אשר מוסיפים לערך הרחוב במיוחד אם הרחוב מסחרי.

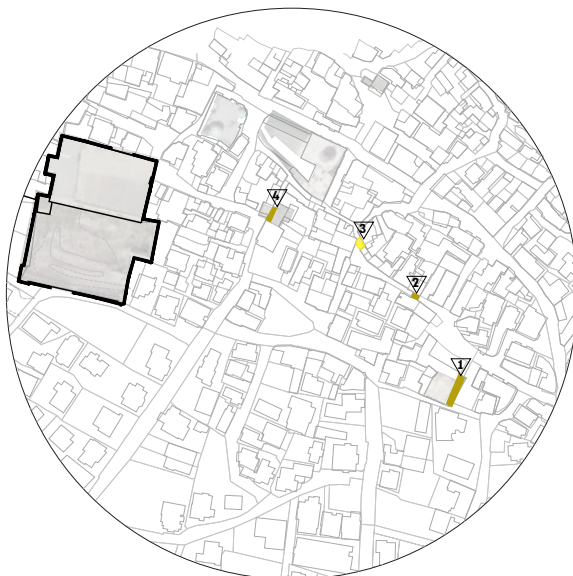
מתוך ספר "Arabic-Islamic cities : building and planning principles". 2013.

טכנולוגיית הבנייה של הסיבאט שונה מטכנולוגיית הבנייה של חדר רגיל, מבחינת החומרים, כמות החומרים ואופן ההרכבה. רואים בערים אשר האבן נחשב לחומר זמין באיזור, שהסיבאט שם נבנה מקמרונות צלב, שמאפשר פתחים בצדדים ומסתפק לעמוד על ארבע עמודים או להיצמד לקיר, ניתן לראות סיבאטים כאלו בארץ בערים כמו נצרת ושפרעם, כאשר בערים אחרות כמו ערב הסעודית נראה סיבאטים שהבנייה שלהם נעשית מעצי דקל שזה החומר הזמין באיזור (ראו ציור).

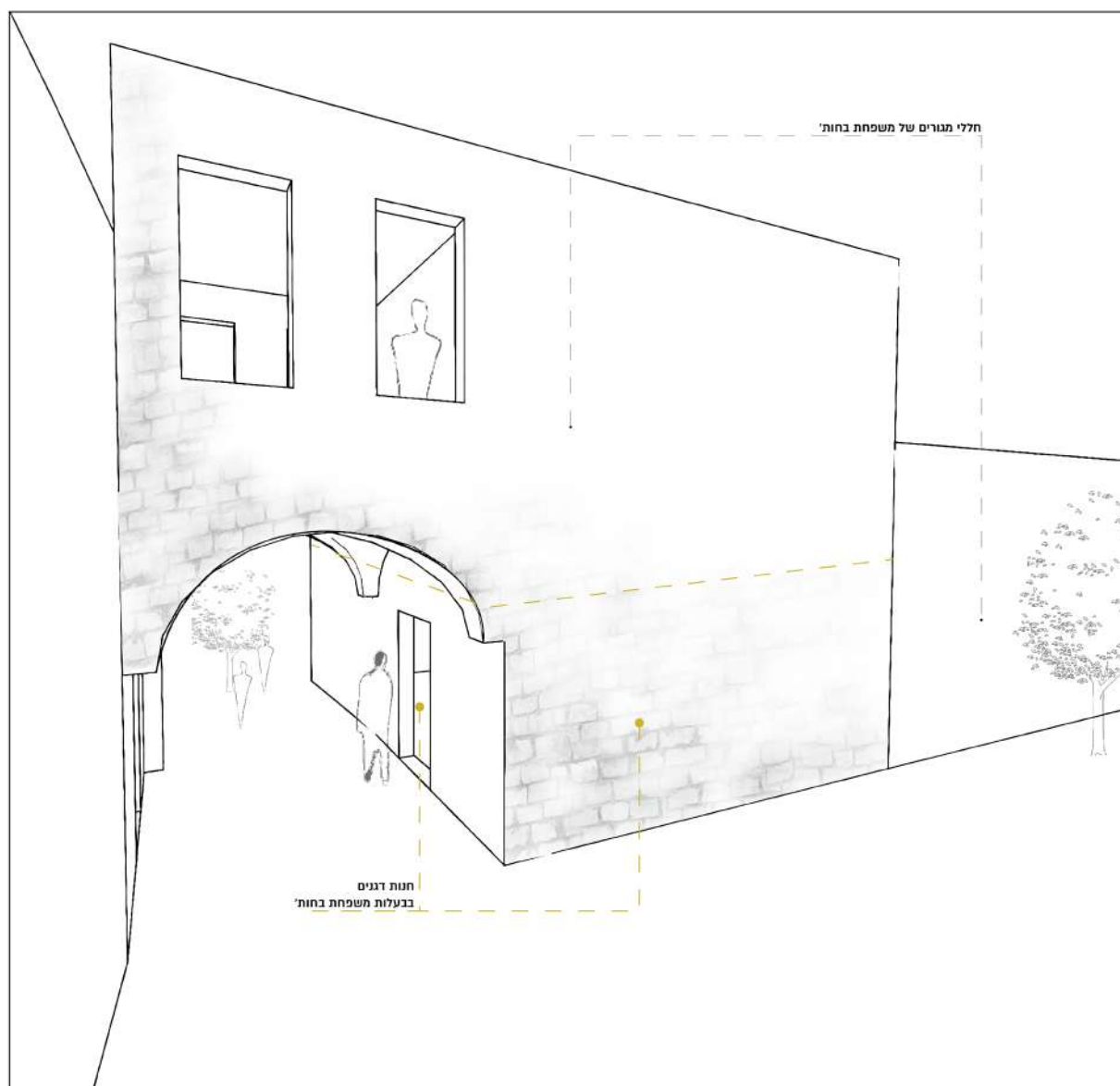
מתוך ספר "Arabic-Islamic cities : building and planning principles". 2013 (מימין רואים סיבאט בערב הסעודית, משמאל רואים סיבאט באחד השווקים בתוניס).

קיים כיום שלוש סיבאטים שהשתמרו במצבם המ-
קורי. מס' 1,2,4 עדיין עומדים באיזור העתיק, כאשר
עדיות מהשטח טוענים שהיה עוד סיבאט (מיקום
משוער מס' 3 בסכמה) שנהרס עקב הזנחתו.

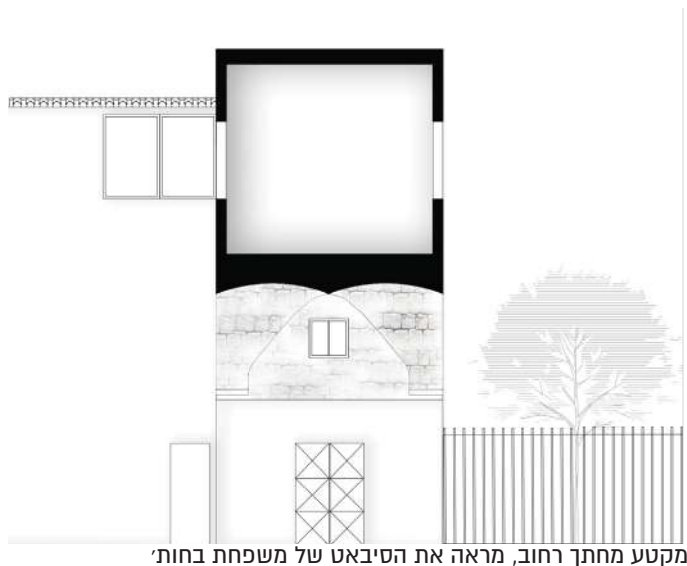

מיפוי של הסיבאטים העיר העתיקה, שפרעם

שניים מהסיבאטים (מס' 2 ומס' 4 בסכמה) נלמדו
לצורך העבודה והם עומדים היום ברחוב הנזירות
כאשר שניהם בנויים מקמרונות צלב ותקרת עץ. סי-
באט משפחת בחות' (מס' 2 בסכמה), עומד בכניסה
של השוק ומדגיש אותה. חלל הסיבאט נצמד על
הקיר של בית משפחת כרכבי, משמש את המשפחה
כחדר שינה כמו שהיה גם בעבר. בחזיתו קיימים
חלונות שפונים לרחוב ומתחתיו קיימות כניסות לחד-
נויות של השוק. מהראיון שנערך עם משפחת בחות'
(בעלי הבית עם הסיבאט), הם מתארים את העושר
של הסב, ואת כוונותיו להמשיך את בניית הסיבאט
לאורך הרחוב, אבל הוא נפטר לפני.

סקיצה שמראה את חללי המגורים כולל הסיבאט של משפחת בחות' ואת חנות הדגנים של אותה משפחה

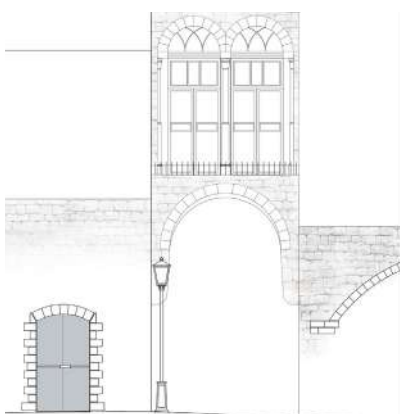

מקטע מחתך רחוב, מראה את הסיבאט של משפחת בחות'

סיבאט של משפחת בחות'. צילום: רים מוסטפא, 2019

הסיבאט השני שנזכר קודם, הוא הסיבאט של בית משפחת נחיל (מס' 4 בסכמה), ושימש כקונסוליה צרפתית בתקופת השלטון העות'מני, ומי שנכנס לבית היה תחת החסות הצרפתית. סיבאט משפחת נחיל שונה בגודלו ומורכבותו מהסיבאט של משפחת בחות', כך שהשני (של משפחת נחיל), מכיל טריפור בחזית עם זכוכית צבעונית, תקרה מעץ הסנדיאן שיובא מלבנון, כפי שמתאר לנו פרופ' פריד נחיל בראיון שנערך בביתו. נקודה זו בלטה בפנים של החדר עצמו, ששימש לאירוח אנשים ממעמד גבוה בשל היותו קונסוליה צרפתית. הסיבאט אשר נשען על הגג של בית הקפה ממול (היה בבעלות משפחת נחיל והושכר לאנשים אחרים), קיימת יציאה מחדר הסיבאט למרפסת שחלקה קונזולית.

מקטע מחתך רחוב, מראה את הסיבאט של משפחת נחיל

סיבאט משפחת נחיל. צילום: פאיזה ח'ורי, 2019.

סיבאט משפחת נחיל. מאת אדרי שוקי עבוד

חדר הסיבאט של משפחת נח'ול. צילום: פאיזה ח'ורי, 2019

הסיבאט של משפחת נח'ול. צילום: פאיזה ח'ורי, 2019

הכניסה לבית מנסור נח'ול. צולם מתחת לסיבאט. צילום: פאיזה ח'ורי, 2019.

טריפורה בבית משפחת נח'ול צילום מהמרפסת. צילום: רים מוסטפא, 2019

03

מעמד ואדריכלות

מעמד ואדריכלות
סיכום

מעמד ואדריכלות

סממני ההתפתחות הכלכלית בתקופת השלטון העות'מני באזור ארץ פלסטין, התחילו להופיע מאז תקופת שלטונו של דאהר אל-עומר, שהתבטאו בשיפור המצב הביטחוני, בניית המצודות והמגדלים דבר שאפשר התפשטות העיר ומשיכת תושבים אליה, מה שהוביל לדאוג להעסקתם ובכך לשיפור מערכות הניקוז, ייבוש הביצות ופיתוח החקלאות. הקנה מידה גדול יותר, של הרחוב שאנו בוחנות, שלטונו של דאהר אל-עומר הזמין משפחות נוצריות מלבנון כמו כרכבי, נסראללה, נעום, נח'ול לעיר ובנו את בתיהם מסביב למצודה, כאשר רחוב הנזירות הינו חלק ראשי ובלתי נפרד מהאזור, משפחות אלו היו ממעמד סוציו-אקונומי טוב. התמונה המוכרת של החברה הפלסטינית שהסתמכה על החקלאות וגרה בבית כפרי חד חללי התחילה לשנות את מסלולה יחד עם התפנית הכלכלית בתקופת השלטון העות'מני במאה ה-19, שהביאה לשינוי מעמיק בכל רחבי האימפריה עם חדירת המהפכה התעשייתית מארצות המערב והרפורמות שהנהיג השלטון העות'מני שחוללו לתמורות כלכליות, חברתיות ואף תרבותיות בארץ (פוקס, 1989). תקנות בחוקים כמו חוק הקרקעות של 1858 וגורמים נוספים, עודדו בעקיפין מעבר של קרקע חקלאית מידי האיכרים לידי נכבדים עירוניים ונולדת מעמד חדש של אליטה. תופעה זו ניכרת בקרב דיירי רחוב הנזירות כמו משפחת כרכבי, אשר ועוד משפחות שרכשו שטחים אדירים של קרקעות. תמורות אלו בלטו באופן מובהק בתרבות המגורים, נכנסו טכנולוגיות בנייה מעבר לבית הפלאח החד קומתי. עשירים יזמו בנייה חדשה שהתאפיינה בחללים גבוהים, דו קומתיים ולפעמים תלת קומתיים, קשתות מצולבות, חלונות מעוטרים ועוד. סממנים אלו מופיעים באופן מובהק ברחוב הנזירות, כך לדוגמה הבית של משפחת בחות' הכולל סיבאט בכניסה לשוק, ששטחו של הבית 250 מ"ר לפחות, כאשר חדר אחד מקומת הקרקע הבנויה מקמרונות צלב שימש לחנות דגנים והשאר לחללי מגורים. גובה הקומה הוא 6 מטרים והשתמר עד היום במצב טוב. בניית הסיבאט שצרכה טכנולוגיה מיוחדת בכדי לאפשר לחלל הסיבאט לתפקד. דוגמת בית משפחת אשר, אשר נודע ראש המשפחה בעושרו ובמחוזות הקרקעות שרכש בעבר, בנוי משלוש קומות, כפי שמתאר לנו מר עוואדיה, שהיה קומות סימלו לעושרו והכוח שלו. והדוגמה שנזכרה קודם, בית משפחת נח'ול, שהיווה את הקונסוליה הצרפתית, פרופ' פריד מספר לנו על החפצים והרהיטים היקרים שרכשה וקיבלה המשפחה בעבר. החלל המרכזי של הבית הזה, גבוה ומואר בעזרת הטריפורה שזה שלושה פתחים בחזית, נצמדים בשני עמודים, אשר התאפיין באדריכלות מערבית.

פריצת מלחמת העולם הראשונה שסימנה את תום האימפריה העות'מנית שיצרה תפנית ברורה במצבם הכלכלי והחברתי של תושבי הרחוב והתבטא במבני הרחוב, היא גם סימנה לעידן חדש. הסכם השלום שסיים את מלחמת העולם הראשונה, עיצב את מדינת פלסטין כזהות עצמאית תחת המנדט הבריטי. המנדט סיפק גופים ומשרדים ממשלתיים סדורים למען התושבים, כמו משטרה, בתי משפט ולצורך הדיון, מערכת כספית מנוהלת וכמובן משטר כספי משולב (הפאונד הפלסטיני). חוקי משרדים אלו יושמו באופן שווה בין כל האזרחים. באותה תקופה הקימה ממשלת המנדט מערכת לאזרחים שדואגת לפעילויות כלכליות פנימיות וגם לסחר עולמי. כאשר ממשלת המנדט הייתה צריכה לתת מענה ושירותים באופן שווה בין האזרחים, המשימה של הבריטים הייתה יותר מסובכת מזה, כך שלמנדט הייתה מחויבות מפורשת לקידום בית יהודי לאומי (מצר, 1998). על רקע זה נפגע רכושם של אנשי המעמד הבורגני, ונאלצו למכור אדמותיהם והחנויות ולעבור לחיפה או ללבנון, דוגמה לכך משפחת כרכבי (עראף, 2011).

סיכום

לסיכום, המתחים הגלובליים בין מערב למזרח מתגלמים בהתנגשות ובהידברות, המתקיימים במרחב הפלסטיני בארץ ישראל. הזהות האנושית של תושבי השוק וסוחריו נסמכת על מה שבני האדם קולטים מן התרבות ומן המסורת שבה גדלו, ועל הזיקות המשפחתיות, הקהילתיות, החברתיות והפוליטיות, המעצבות את חייהם. הזהות האנושית אינה מתרקמת מחוץ להקשר התרבותי-חברתי. בשדה הציבורי מתקיימים העימותים העמוקים ביותר, המחוללים את התנודה הממשית בהגדרת הארכיטקטורה. השלטון, הרפורמות, הטכנולוגיות והחשיפה של מרחב מסורתי בפני תרבות וארצות אחרות מולידים לשינויים נחשבים במבנה התרבותי של אותו מרחב מסורתי. הרפורמות שהנהיג הממשל השולט במאה התשע- עשרה בארץ סייעו בעקיפין ליצירת מעמד חדש בחברה המסורתית והם אלה שחוללו תמורות כלכליות בארץ. המעמד החדש שנולד בעקבות השינויים בממשל הוא זה שיזם חלק גדול של הבנייה החדשה והמשוכללת, הצרכים והטלת הדומיננטיות של המעמד הבורגני היו הרקע לחידושים בתרבות המגורים.

בבליוגרפיה

פוקס, רון. "הבית הערבי הארץ-ישראלי: עיון מחודש." קתדרה (1989)

עראף, שוקרי. "שפרעם, מצפן החברה הערבית." (?)

אלחמואי, שהאב אלדין. "מועגים אל - בולדאן." (?)

וילנאי, זאב. "שפרעם בעבר ובהווה." ירושלים: המדפיס הממשלתי (1962)

Hakim, Besim Selim. " Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles." Routledge (2013)

Metzer, Ya'kov. "The divided economy of Mandatory Palestine." Cambridge University Press (1998)

Migdal, Joel S. "Palestinian society and politics." Princeton University Press (2014)

Badran, Abed. "Space Design, Making and Tectonics in Palestinian Architecture in Israel: Impacts of the Israeli Project." Cardiff University (2017)

